

רוּן כַּךְ

לעילוי נשמת
סבתי נחמה בק ע"ה
וסבתי שרה כַּךְ ע"ה

טומאת אוהל – טומאת מקום או טומאה מתפשטת?

א. מקור הדין

ב. התפשטות הטומאה

ג. טומאת המקום

א. מקור הדין

זאת התורה אדם כי ימות באהל כל הבא אל האהל וכל אשר באהל יטמא שבעת ימים
(במדבר י"ט, יד).

פסוק זה בפרשת חוקת הוא המקור לכך שמת מטמא באוהל, ולא רק במגע ובמשא.
המדרש בספרי מדגיש את החידוש שבדין זה, ומבאר שכל דבר שמאהיל על החלל
שהמת נמצא בו נחשב כאוהל לעניין זה:

בא הכתוב ולימד על המת טומאה חדשה שמטמא באהל... מנין לעשות כל המאהילים
כאהל? היה רבי יצחק אומר: מה מצורע הקל עשה בו כל המאהילים כאהל, מת חמור
אינו דין שנעשה בו כל המאהילים כאהל? (ספרי במדבר חקת קכו).

המדרש משווה בין טומאת אוהל של מת לטומאת מצורע, המטמא גם הוא את כל מי
שנמצא איתו תחת קורת גג אחת. מקור הדין הזה בטומאת מצורע הוא במדרש
הספרא על הכתוב בפרשת תזריע:

כל ימי אשר הנגע בו יטמא טמא הוא בדרך יושב מחוץ למחנה מושבו (ויקרא יג, מו).
'מושבו' – מושבו טמא. מיכן אמרו: הטמא יושב תחת האילן והטהור עומד – טמא.
הטהור יושב תחת האילן והטמא עומד – טהור (ספרא תזריע יב).

כאשר המצורע יושב במקום מסוים – כגון מתחת לאילן – מקום זה הופך למקום
מושבו. התורה קובעת שמקום מושבו של המצורע טמא, ולכן כל מי שיושב או עובר
שם נטמא. ההשוואה שעורך הספרי בין מת למצורע מלמדת אולי שזהו גם יסוד הדין
של טומאת אוהל במת. כאשר המת נמצא באוהל – כל האוהל מוגדר כמקומו של

המת, והתורה קובעת שכל מי שנמצא באוהל המת נטמא. זוהי גם, לדעתי, ההבנה הטבעית בפשט הפסוק.

קיימת דרך נוספת להיטמא ממת בטומאת אוהל, אפילו כאשר המת אינו נמצא תחת קורת גג. מי שנמצא מעל המת או שהמת נמצא מעליו – נטמא בטומאת אוהל, גם אם הם נמצאים באוויר הפתוח. דין זה נלמד מפסוק נוסף בפרשת חוקת (במדבר י"ט, טז), כפי שדורשת אותו הברייתא במסכת נזיר¹:

דתניא: "וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת", על פני השדה – זה המאהיל על פני המת
(נזיר נג ע"ב).

מלשון הפסוק שממנו נלמד הדין משתמע שטומאה זו אינה דומה לטומאת אוהל, אלא לטומאת מגע. מי שנמצא ישירות מעל המת – נחשב כאילו נגע בו, ולכן הוא טמא. כך נראה גם מפשט המשנה במסכת אהלות, לפי דעת חכמים:

ובמת – הנוגע בכחצי זית ומאהיל על כחצי זית... רבי דוסא בן הרכינס מטהר, וחכמים מטמאין. אבל הנוגע בכחצי זית ודבר אחר מאהיל עליו ועל כחצי זית... טהור (פ"ג מ"א)².

השיעור המינימלי של בשר המת שיכול לטמא הוא כזית. אדם שנגע בכחצי זית מבשר המת ובאותו זמן היה תחת קורת גג אחת עם כחצי זית נוסף – אינו טמא, כיוון שטומאת מגע וטומאת אוהל אינן מצטרפות. אף על פי כן, לדעת חכמים אדם שנגע בכחצי זית ובאותו זמן האהיל על כחצי זית אחר – נטמא. נראה שלדעת חכמים המאהיל על בשר המת נחשב כנוגע בו, ונגיעה זו מצטרפת לנגיעה בכחצי זית נוסף כדי לטמאו. זוהי גם דעת רבא בגמרא במסכת חולין (קכה ע"ב).

ב. התפשטות הטומאה

עד כה עסקנו ביסוד דין טומאת אוהל על פי הפסוקים ומדרשי ההלכה. מהמקורות האלה נראה שכל חלל מקורה שהמת נמצא בו מוגדר כאוהל המת, והתורה קובעת שכל מה שיש באוהל המת – טמא.

ברם, עיון במסכת אהלות, שהיא המקור המרכזי בדברי חז"ל להלכות טומאת אוהל, יוצר רושם שונה לחלוטין. המשניות במסכת מנוסחות באופן המצביע על כך

1 ברייתא זו עוסקת במי שנמצא מעל המת. מקור אחר מלמד על מי שהטומאה נמצאת מעליו – ראו ילקוט שמעוני חקת רמז תשסג.

2 הפניה סתמית למשנה במאמר זה מתייחסת למסכת אהלות.

טומאת אוהל – טומאת מקום או טומאה מתפשטת

שהמת אינו מגדיר מחדש את החלל שבו הוא שרוי, אלא הטומאה מגיעה אל החלל בתהליך דינמי. כביכול הטומאה יוצאת ממקומה ומתפשטת אל המרחב שסביבה. רושם זה נוצר עקב השימוש הרב שעושה המשנה בניסוחים המתארים את הטומאה כדבר שנמצא בתנועה. נביא מספר דוגמאות לניסוחים כאלה, החוזרים לאורך כל המסכת:

א. "טומאה תחת העמוד – טומאה בוקעת ועולה, בוקעת ויורדת" (פ"ו מ"ו). לפי המשנה הטומאה שמקורה במת שמתחת לעמוד כביכול יוצאת ממקומה ועולה ויורדת כנגד מקום המת. במשנה זו מדובר במקרה מיוחד של טומאה רצוצה (שבו נעסוק להלן), ולכן הטומאה צריכה לבקוע מחסום מסוים כדי לעלות ולרדת. כאשר הטומאה נמצאת באוויר הפתוח, היא יכולה לעלות ולרדת באין מפריע.

ב. "טפח על טפח על רום טפח מרובע מביא את הטומאה וחוצץ בפני הטומאה" (פ"ג מ"ז). טומאת המת ממשיכה לעלות כל עוד היא לא נתקלת במחסום. אם יש מעליה אוהל בשיעור מתאים – הוא חוצץ בפניה ומונע ממנה להמשיך לעלות. במקביל לכך, האוהל מצליח להביא את הטומאה לצדדים, ומאפשר לה להתפשט לכל החלל שתחתיו.

ג. "ביב שהוא קמור תחת הבית... יש בו פותח טפח ואין ביציאתו פותח טפח, הטומאה בתוכו הבית טמא, טומאה בבית מה שבתוכו טהור, שדרך הטומאה לצאת ואין דרכה להיכנס" (שם). לאחר שהטומאה כבר התפשטה בכל האוהל שבו היא נמצאת, מתעוררת השאלה אם היא יכולה לעבור משם לחללים נוספים המקושרים לאוהל זה. במקרה שציטטנו מהמשנה הטומאה מצליחה לצאת מהביב אל הבית, אך היא אינה יכולה להיכנס מהבית לתוך הביב.

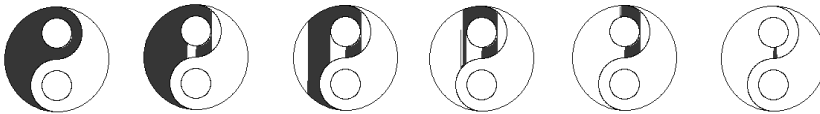
השתמשנו בלשון ציורית מעט לתאר את תנועתה של הטומאה, אך נראה שסגנון זה הולם את סגנון הניסוח של המשניות עצמן. גם בדברי המפרשים אפשר למצוא דוגמאות רבות לניסוחים מעין אלה. נביא דוגמה מעניינת מדבריו של הגר"א בביאורו לתוספתא במסכת פרה, העוסקת בכלי חרס פתוח המונח על גבי מת:

אבל אם היה מת מונח תחתיו – ודאי טמא, דלא מיבעיא אם אינו גבוהה טפח שהטומאה בוקעת ועולה, שודאי הכלי טמא מחמת שהטומאה נכנס לתוכה, ואפילו אי גבוהה טפח נמי, כיוון שאין הכלי חוצץ אם כן הטומאה העולה למעלה נכנסת דרך פיו לתוכו מטמא (ביאור הגר"א תוספתא פרה פ"ה ה"ג).

הגר"א מבחין בין מקרה שבו הכלי נמצא בגובה פחות מטפח מעל פני הקרקע לבין מקרה שבו הוא גבוה טפח. בשני המקרים ההלכה זהה – הטומאה עולה אל כל החלל

שנמצא ישירות מעל המת, ובכלל זה גם חללו של הכלי, ולכן הכלי נטמא. אבל חשוב לגר"א להדגיש שכאשר הגובה של הכלי פחות מטפח הטומאה בוקעת לתוכו מלמטה, ואילו כאשר הוא בגובה טפח – הטומאה קודם כול "מדלגת" אל מעל הכלי, ורק אז היא נכנסת אל הכלי דרך פיו. דבריו של הגר"א מחדדים את התפיסה העולה מהמשנה, שלפיה הטומאה עוברת תהליך של תנועה והתפשטות עד שהיא ממלאת את כל החלל שהיא יכולה להגיע אליו.

הדרך הטובה ביותר שאני מכיר להמחשת תפיסה זו לקוחה מתחום אחר לחלוטין. כל מי שהשתמש אי-פעם בתוכנת ציור במחשב ודאי נתקל באפשרות למלא צורה מסוימת בצבע. המשתמש בוחר נקודה כלשהי בתוך הצורה, והצבע שנבחר מתפשט וממלא את כל הצורה. פעולה זו מתבצעת בדרך כלל על פי אלגוריתם שנקרא Flood fill (מילוי שטף). הצבע הנבחר עולה ויורד מנקודת ההתחלה, עד שהוא נתקל במחסום. אחר כך הוא מתחיל להתפשט לצדדים, כל עוד הדבר אפשרי. התמונות הבאות, הממחישות את אופן פעולת האלגוריתם, לקוחות מהערך Flood fill באתר 'ויקיפדיה':

מהמשניות נראה שגם טומאת המת מתפשטת במרחב שסביבה על פי "כללי משחק" מוגדרים, הדומים מאוד לכללים שעל פיהם פועל אלגוריתם הצביעה הנ"ל.

לפי הבנה זו, אין צורך להבחין בין טומאת אוהל בתוך חלל מקורה לבין טומאת אוהל של מי שנמצא מעל המת או מתחתיו באוויר הפתוח. בכל המקרים הטומאה מתפשטת על פי הכללים שראינו עד שהיא מגיעה אל הנטמא. ההבדל הוא רק בשאלה אם בתהליך ההתפשטות יש צורך באוהל המביא את הטומאה לצדדים, או שדי בכך שהטומאה עולה ויורדת. ואכן, רבי זירא ואב"י בסוגיה הנ"ל במסכת חולין (קכה ע"ב) מבארים ששני סוגי הטומאה האלה מצטרפים לשיעור כזית, והמשנה שציטטנו המדמה את מי שנמצא מעל המת למי שנוגע בו עוסקת במקרה מיוחד.

כאמור, התפיסה שלפיה הטומאה מתפשטת במרחב דומיננטית מאוד במקורות ההלכתיים. עם זאת, בדברים שלהלן ננסה להצביע על מקורות המראים שיש בהלכה

טומאת אוהל – טומאת מקום או טומאה מתפשטת

ביטוי גם לתפיסה הראשונה שהצגנו, שלפיה החלל שבו נמצא המת מוגדר כמקומו של המת ולכן כל מה שיש בו נטמא.

ג. טומאת המקום

טפח על טפח על רום טפח

ציטטנו לעיל את המשנה הקובעת שיש צורך באוהל בגודל טפח על טפח על רום טפח כדי להביא את הטומאה וכדי לחצוץ בפניה (פ"ג מ"ז). לפי ההבנה שהטומאה מתפשטת במרחב, נראה שמשנה זו לא באה לקבוע שיעור לחלל שבתוכו נמצא המת, אלא לאוהל שנמצא מעליו. אם אין באוהל זה אורך ורוחב של טפח, או אם הוא אינו ממוקם בגובה טפח לפחות מעל הקרקע – הוא אינו יכול להביא את הטומאה. כך נראה מפירושו של ר' עובדיה מברטנורא על אתר:

דף שהוא רחב טפח על טפח וגבוה מן הארץ טפח ומאהיל על כזית מן המת ועל הכלים – מביא את הטומאה על הכלים (ר"ע מברטנורא פ"ג מ"ז).³

כאשר המת נמצא תחת אוהל שאין באורכו או ברוחבו טפח – דינו כמת הנמצא באוויר הפתוח, והטומאה עולה ויורדת באין מפריע ואינה מתפשטת לצדדים. כאשר המת נמצא מתחת לאוהל שיש בו טפח על טפח אך גובהו פחות מטפח – זהו המקרה המכונה "טומאה רצוצה", ודינו הוא שהטומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת (כמו המשנה בפ"ו מ"ו שציטטנו לעיל). לדעת הרמב"ם גם מקרה זה שקול לחלוטין למקרה שבו המת נמצא באוויר הפתוח. ניתן לראות זאת בכך שהרמב"ם משתמש במונח "טומאה רצוצה" גם ביחס למקרה שבו אין כל אוהל מעל למת (הל' טומאת מת פ"ז ה"ד).

הראב"ד בהשגותיו (שם, ובפ"ז ה"ה) חולק על הרמב"ם, וסובר שיש הבדל בין טומאה שאין מעליה אוהל לבין טומאה הרצוצה מתחת לאוהל שאינו גבוה טפח. טומאה הנמצאת באוויר הפתוח אינה יורדת אל מתחת לפני הקרקע, ואילו טומאה

³ לפי גרסת המשנה שלפנינו ("טפח על טפח על רום טפח מרובע") דברים אלה של ר"ע מברטנורא אינם פירוש לפשט המילולי של המשנה, אלא הסבר של דין המשנה בניסוח אחר. אך הם יכולים להוות פירוש לפשט המשנה לפי גרסת הגמרא בסוכה י ע"א: "טפח על טפח ברום טפח מביא את הטומאה וחוצץ בפני הטומאה". וראו ברמב"ם הל' טומאת מת פ"ב ה"א: "טפח על טפח מרובע על רום טפח מביא את הטומאה וחוצץ בפני הטומאה".

רצוצה מצליחה לבקוע לא רק את האוהל שמעליה אלא גם את פני הקרקע, והיא בוקעת ויורדת עד התהום.

גם לדעת רבי זירא בגמרא במסכת חולין (קכה ע"ב) יש הבדל בין המקרים. מי שמאהיל על הטומאה באוויר הפתוח נטמא בטומאת אוהל, ואילו מי שנמצא מעל טומאה רצוצה נטמא בטומאת מגע. ואולם המקרה שבוחר רבי זירא כדי להמחיש את ההבדל הזה מפתיע במקצת. רבי זירא אינו מתאר טומאה הרצוצה מתחת לאוהל שאין בגובהו טפח, אלא טומאה הרצוצה בין שני מגדלים הנמצאים משני צדדיה, ואין ביניהם טפח.⁴

קשה להבין את יסוד הקביעה של רבי זירא אך ורק על פי התפיסה המדברת על התפשטות הטומאה. במקרה זה אין כל אוהל מעל המת, והטומאה יכולה לעלות עד לרקיע באין מפריע, כמו כל מקרה אחר שבו המת נמצא תחת כיפת השמים. מהי אפוא החשיבות של העובדה שאין מרחב של טפח על טפח מסביב לטומאה?

נראה להסביר שהיסוד לשיטת רבי זירא נעוץ בהבנה שהמת מגדיר את החלל שסביבו כמקומו של המת. ואולם, שלא כפי שהצענו לעיל, עיקרון זה נכון לגבי כל מת, ולא רק אם הוא בתוך אוהל. כל מת זקוק לחלל של טפח על טפח ברום טפח לפחות, וחלל זה מוגדר כמקומו של המת.⁵ כאשר במקום שהמת נמצא בו החלל אינו מספיק גדול – אם בגלל אוהל בגובה של פחות מטפח הנמצא מעל המת אם בגלל מגדלים הנמצאים לידו – הטומאה כביכול בוקעת ממקומה, והיא עולה ויורדת ומחפשת מקום שיהיה אפשר להגדירו כמקומו של המת. עד שלא יימצא חלל פתוח בשיעור המתאים, הטומאה ממשיכה לעלות ולרדת, וכל מי שנקרה בדרכה נחשב כנוגע במת עצמו.

אביי בהמשך הסוגיה עורך הבחנה בין מקרים שונים גם כאשר המת נמצא באוויר הפתוח, ולא בין מגדלים. לדעתו, מי שמאהיל על המת בגובה של פחות מטפח –

4 בפירוש המשנה לרמב"ם פ"ג מ"א מובא אמנם ששני המגדלים נמצאים זה על גבי זה, אך זהו פירוש חריג. כמו כן יש לציין שהראשונים על אתר דנו בשאלה האם שאר האמוראים בסוגיה מקבלים את חידושו של רבי זירא או לא. על כל פנים, אין סיבה להבין שמישהו חולק על רבי זירא בעצם הקביעה שטומאה בין שני מגדלים נקראת טומאה רצוצה, אלא רק בחידוש שטומאה רצוצה נחשבת לטומאת מגע.

5 בהקשר זה אפשר להזכיר גם את ההלכה ש"מת מצוה קנה מקומו" (סוטה מה ע"ב), אם כי המשמעות שם היא כמובן שונה לחלוטין.

טומאת אוהל – טומאת מקום או טומאת מתפשטת

נטמא בטומאת מגע, ורק מי שמאהיל על המת מטפח ומעלה נטמא בטומאת אוהל. אפשר להבין שגם אביי מביא לידי ביטוי את הרעיון שהמת מגדיר את החלל שסביבו כמקום טמא, אך הוא מיישם זאת באופן שונה מאוד. לדעת אביי רק הטפח הסמוך למת מוגדר כמקומו של המת (אפילו אם המת נמצא בתוך אוהל). כמו כן אביי סובר שמי שנמצא בתוך הטפח המוגדר מקומו של המת – נחשב כנוגע במת, ונטמא בטומאת מגע. מי שמאהיל על המת מגובה רב יותר או נמצא עם המת תחת אותה קורת גג – אינו נטמא בטומאת מגע אלא בטומאת אוהל, שאותה כנראה יש להסביר לפי התפיסה שהטומאה מתפשטת במרחב.

שיפועי אוהלים

דין נוסף שקשה להסבירו אך ורק על פי ההבנה שהטומאה מתפשטת נמצא כבר במשנה:

כל שיפועי אהלין – כאהלין. אהל שהוא שופע ויורד וכלה עד כאצבע, טומאה באהל – כלים שתחת השיפוע טמאים. טומאה תחת השיפוע – כלים שבאהל טמאין (פ"ז מ"ב).

המשנה עוסקת באוהל משופע, שיש באמצעו חלל של טפח על טפח ברום טפח, אך באזורים הצדדיים של האוהל גובהה של התקרה יורד מתחת לטפח. לפי המשנה, אם המת נמצא באזורים הצדדיים האלה – כל מה שבאוהל נטמא.

לפי ההבנה שיסודה של טומאת אוהל בכך שהטומאה מתפשטת במרחב, היה ראוי לכאורה לקבוע שבמקרה זה הטומאה היא טומאה רצוצה, והיא בוקעת ועולה בוקעת ויורדת. שהרי כאשר הטומאה מתחילה במסעה כלפי מעלה היא נתקלת מיד באוהל שגובהו אינו טפח. אוהל כזה לא יכול לחצוץ בפני הטומאה וגם לא להביא אותה לצדדים. מדוע אם כן כל מה שבאוהל נטמא?

קל יותר לבאר דין זה לפי ההבנה שכל האוהל שבו נמצא המת מוגדר כאוהל המת, ולכן כל מה שבתוכו נטמא. השיעור של טפח על טפח ברום טפח הוא השיעור הדרוש כדי להגדיר את החלל המקורה כאוהל. כיוון שיש שיעור כזה באמצע האוהל, כל החלל המקורה מוגדר כאוהל אחד, ובכלל זה גם האזורים הצדדיים. המת נמצא גם הוא בתוך אותו האוהל, ולכן האוהל כולו מוגדר כאוהל המת. גם העובדה שהשיעור של טפח על טפח כאן אינו נמדד בתקרה (שהיא כזכור משופעת) אלא בחלל שמתחתיה מחזקת הבנה זו.

אפשר גם להציע הסבר המשלב את שתי הגישות. אמנם הטומאה מתפשטת במרחב, אך השיעור של טפח על טפח ברום טפח איננו שיעור בתקרה, כפי שהבאנו בשם ר' עובדיה מברטנורא, אלא שיעורו של החלל המקורה. התקרה הנמצאת מעל המת מצליחה להביא את הטומאה ולחצוץ בפניה רק אם היא תקרה של חלל בשיעור המתאים. אם אכן קיים חלל של טפח על טפח ברום טפח בתוך האוהל – האוהל מביא את הטומאה וחוצץ בפניה גם אם המת עצמו אינו נמצא בחלל זה. במקרה שלנו, כיוון שבאמצע האוהל יש חלל גדול מספיק, התקרה כולה מקבלת את הדין של "מביא את הטומאה וחוצץ בפני הטומאה", ובכלל זה גם התקרה הנמוכה שנמצאת מעל המת.

שיטת הרמב"ם בכוורת

פרק "כוורת", הפרק התשיעי במסכת אהלות, ידוע כפרק קשה במיוחד, וקולמוסים רבים נשתברו בניסיונות לבארו. כמובן, במסגרת זו לא נוכל לעסוק בכל פרטי הדינים שבפרק זה. אך נצביע על פרט אחד בשיטת הרמב"ם המשתלב עם דברינו.

המשנה הראשונה בפרק עוסקת בכוורת פתוחה השוכבת על צדה בפתחו של בית, באופן שפתחה של הכוורת וחלקה העליון נמצאים מחוץ לפתח הבית. מסיבה זו או אחרת, הכוורת היא כלי שאינו מקבל טומאה. מתחת לדופן הכוורת, בחלק השוכב מחוץ לבית, נמצא מת. לפי הגרסה המקובלת למשנה, הטומאה מצליחה "לדלג" על הכוורת ולבקוע מעליה, כך שכל מה שנמצא מעל הכוורת ישירות מעל המת – נטמא. כל מה שבתוך הכוורת נשאר בטהרתו, וכך גם כל מה שבבית.

לרמב"ם הייתה גרסה שונה במקצת במשנה. בעקבות כך הוא פוסק:

כוורת שהיא מוטלת בארץ והיא בתוך פתח הבית ופיה לחוץ, וכזית מן המת נתון תחתיה או על גבה מבחוץ, כל שהוא כנגד הזית בתחתיה או בגבה טמא, וכל מה שבאזיר תוכה טהור, חוץ מכלי שהוא כנגד הטומאה, והבית טהור (הל' טומאת מת פי"ט ה"א).

לדעת הרמב"ם כלים שנמצאים ישירות מעל המת טמאים, גם אם הם בתוך הכוורת. מכאן קשה – אם אכן הטומאה נכנסת לתוך חלל הכוורת, מדוע הדופן הנמצאת מעל לחלל זה אינה מביאה את הטומאה לכל הכוורת? כך מקשה הכסף משנה על אתר:

אבל קשה שמאחר שהטומאה בקעה ונכנסה לכוורת לטמא מה שכנגד הזית, למה לא תתפשט הטומאה בכל הכוורת, והוזה ליה למימר בתוכה טמא! ... וי"ל שמאחר שעצם הזית אינו בתוכה – אינה מתפשטת בכל הכוורת.

טומאת אוהל – טומאת מקום או טומאה מתפשטת

לאור דברינו כאן אפשר להציע הסבר לתירוצו של הכסף משנה. כאשר המת עצמו נמצא בתוך הכוורת – הכוורת הופכת להיות מקומו של המת, ולכן כל מה שבתוך הכוורת טמא, ולא רק מה שכנגד הטומאה (כפי שמבואר ברמב"ם בהמשך אותה ההלכה). אך במקרה שלנו המת נמצא מחוץ לכוורת. אמנם הוא מצליח לטמא כלים שנמצאים בתוך הכוורת כנגדו, אולי משום שהם נחשבים כנוגעים בו. אך על כל פנים הכוורת אינה מקומו של המת, ולכן קל יותר לומר שהטומאה לא תתפשט בכולה.⁶

דרך הטומאה לצאת

ציטטנו לעיל את דין המשנה (פ"ג מ"ז) בעניין ביב שנמצא מתחת לבית. המשנה שם מיישמת את העיקרון "דרך הטומאה לצאת ואין דרך הטומאה להיכנס", וקובעת שאם המת בביב הטומאה יוצאת אל הבית, אך אם המת בבית הטומאה אינה נכנסת לביב.

כפי שראינו, הניסוח של עיקרון זה מחזק את התפיסה שלפיה הטומאה מתפשטת במרחב. אך לא רק מצד הניסוח אלא גם מצד התוכן יש כאן קושיה על התפיסה שלפיה כל החלל שבו נמצא המת מוגדר כאוהל המת. לפי תפיסה זו, השאלה שעלינו לשאול את עצמנו היא פשוטה: האם הביב והבית נחשבים יחד למקום אחד, או שכל אחד מהם הוא מקום נפרד? אם הם נחשבים למקום אחד, אז בכל מקרה שניהם ייטמאו יחד, וגם אם המת בבית הביב ייטמא. אם הם נחשבים מקומות נפרדים, אז בכל מקרה שבו אחד מהם נטמא השני אינו אמור להיטמא יחד איתו, ולכן כאשר הטומאה בביב הבית צריך להישאר בטהרתו. בין כך ובין כך, אנו מגיעים לסתירה לדברי המשנה. האם בכל זאת יש אפשרות להסביר את דין המשנה לפי התפיסה שטומאת אוהל היא טומאת מקום?

נראה שאכן אפשר להציע הסבר. המשנה במסכת עירובין (צב ע"א) עוסקת בדין של חצר קטנה הפתוחה לחצר גדולה לעניין עירובין. הגמרא שם מיישמת את העיקרון העולה מהמשנה במספר תחומים נוספים. נצטט שני דינים המובאים שם:

צבור בגדולה ושליח צבור בקטנה – יוצאין ידי חובתן. ציבור בקטנה ושליח ציבור בגדולה – אין יוצאין ידי חובתן. תשעה בגדולה ויחיד בקטנה – מצטרפין. תשעה בקטנה ואחד בגדולה – אין מצטרפין.

⁶ הסבר זה עדיין לא מיישב את כל הקושיות על שיטת הרמב"ם, כיוון שיש מקורות אחרים שלפיהם הטומאה מתפשטת בכל חלל הכלי גם כאשר המת עצמו אינו בתוך הכלי (ראו כסף משנה שם ה"ה בסוף דבריו), אך על כל פנים זהו בסיס אפשרי לתירוץ שיטתו.

העיקרון העומד בבסיס ההלכות הוא שהחצר הקטנה נחשבת לחלק מהחצר הגדולה, אך לא להפך. לפיכך, ההכרעה בשאלה אם כל האנשים נמצאים יחד באותו מקום או לא תלויה בנקודת המבט: מי שנמצא בחצר הקטנה רשאי לראות את עצמו באותה העת כנמצא גם בחצר הגדולה, כיוון שהחצר הקטנה נספחת לגדולה. אך מי שנמצא בחצר הגדולה נמצא רק שם, ולא בקטנה.

כאשר רוב הציבור נמצא בחצר הגדולה – זהו מקומה של התפילה. האדם היחיד הנמצא בחצר הקטנה, נמצא באותו זמן גם בגדולה. לכן ניתן להכריע שיש עשרה אנשים בחצר הגדולה שבה מתקיימת התפילה, וזוהי תפילה במניין. לעומת זאת, אם רוב הציבור נמצא בחצר הקטנה – זהו מקומה של התפילה. האדם היחיד הנמצא בחצר הגדולה אינו נמצא בחצר הקטנה, ולכן הוא אינו מצטרף למניין.

באופן דומה אפשר להסביר את העיקרון "דרך הטומאה לצאת ואין דרך הטומאה להיכנס". כיוון שהיציאה מהביב עוברת דרך הבית – הביב נחשב לחלק מהבית. אבל הבית אינו נחשב לחלק מהביב. לפיכך, אם הטומאה נמצאת בביב – היא נמצאת באותו זמן גם בבית, ומטמאת גם אותו. אך אם הטומאה נמצאת בבית – היא אינה נמצאת בביב, ולכן הביב נשאר בטהרתו.

הסבר זה מאפשר לבאר ביתר קלות דין נוסף ממסכת אהלות, המבוסס על אותו עיקרון:

שתי חביות ובהן כשני חצי זיתים מוקפות צמיד פתיל ומונחות בתוך הבית – הן טהורות והבית טמא (פ"ח מ"ז).

כידוע, אם יש בבית כזית מן המת – הטומאה אינה נכנסת לתוך כלי חרס המוקפים צמיד פתיל, והם אינם נטמאים.⁷ אולם אם כזית מן המת נמצא בתוך כלי מוקף צמיד פתיל – הבית כולו נטמא.⁸

במקרה של המשנה יש בבית שני כלים המוקפים צמיד פתיל, ובתוך כל אחד מהם כחצי זית מן המת. המשנה קובעת שהבית טמא, אף על פי שכל אחד מהכלים נשאר טהור. לפי ההבנה שהטומאה מתפשטת במרחב, קשה להסביר מדוע הבית טמא

7 כפי שנלמד מהפסוק בפרשת חוקת: "וכל כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו טמא הוא" (במדבר י"ט, טו).

8 במקרה שבו יש כזית מן המת בתוך הכלי אין צורך בעיקרון "דרך הטומאה לצאת" כדי להסביר מדוע הבית טמא, כיוון שהכלי עצמו נטמא בטומאת מת וכלי טמא אינו חוצץ בפני הטומאה. אך עיקרון זה עומד בבסיס ההלכה במשנה שציטטנו, כיוון ששם יש רק כחצי זית בתוך כל כלי.

טומאת אוהל – טומאת מקום או טומאה מתפשטת

במקרה זה. שהרי כל אחד מחלקי המת סגור בתוך חלל משל עצמו, ואינו יכול אפילו להתחיל בתהליך ההתפשטות, שכן אין בו שיעור לטומאה.⁹

לעומת זאת, לפי ההבנה שהחלל שבו נמצא המת מוגדר כאוהל המת, הדברים מתבארים היטב. כל אחד מחלקי המת נמצא בתוך כלי משל עצמו, אך באותה העת הוא נמצא גם בבית, כיוון שדרך הטומאה לצאת וחלל הכלי נספח לבית. לכן בבית כולו יש בסך הכול כזית מן המת, וממילא הוא מוגדר כמקומו של המת ונטמא. לעומת זאת, כל אחד מחלקי המת אינו נמצא בתוך חלל הכלי השני, לכן בתוך כל אחד מהכלים יש רק כחצי זית, והם נשארים בטהרתם.

⁹ למעשה אותו קושי קיים גם במקרה ששני החצאים אינם מוקפים בצמיד פתיל, אך המקרה של המשנה מחדד את הקושי.